

LỄ TỔNG ÔN VÀ BA HÌNH THỨC TỔNG ÔN Ở BÌNH DƯƠNG

ĐỖ THANH

Cũng như nhiều tỉnh khác vùng Nam Bộ, nghi thức tổng ôn – tổng gió là một trong những nghi thức quan trọng trong sinh hoạt văn hóa tâm linh nhằm thỏa ước vọng bình an của cộng đồng. Cũng như nhiều loại hình văn hóa khác, lễ Tổng ôn có nhiều thay đổi để phù hợp với đời sống kinh tế, văn hóa, nhận thức của cộng đồng nơi nó được thực hành. Ở Bình Dương, quá trình đó diễn ra từ từ, không thống nhất vì vậy ở đây có 3 hình thức tổ chức lễ phản ánh quá trình đơn giản hóa nghi lễ này.

Về thời gian tổ chức, nghi lễ Tổng ôn của cư dân ven biển Quảng Nam, Đà Nẵng thường được tổ chức vào ngày Khai hạ - mừng 7 tháng giêng, ở hầu khắp các tỉnh Nam Bộ là 14, 15, 16 tháng giêng và tổ chức thành một nghi lễ riêng. Riêng ở Bình Dương theo chúng tôi ghi nhận, hiện nay trên toàn tỉnh chỉ có ấp Tân Long, xã Bạch Đằng, thị xã Tân Uyên tổ chức lễ Tổng ôn thành một nghi lễ riêng biệt còn ở các địa phương khác, lễ Tổng ôn được tổ chức chung vào ngày cúng đình trong làng. Ở Bình Dương có khoảng hơn 100 ngôi đình, mỗi đình thường có hai lễ cúng gọi là xuân thu nhị kỳ. Lễ Tổng ôn thường được tổ chức mỗi năm một lần vào dịp Kỳ yên là dịp cúng đầu năm với ước vọng cầu bình an cho một năm mới.

Điểm chung và là vật quan trọng nhất, bắt buộc phải có trong lễ là chiếc thuyền Tổng ôn. Tuy dựa vào tay nghề khéo léo của mỗi người khác nhau nhưng nhìn chung thuyền tổng ôn ở Bình Dương có kích thước khá nhỏ, chiều dài từ 1,2m – 1,4m, cao khoảng 40cm, rộng 30cm - 40cm và trang trí khá đơn giản. Thuyền có cốt tre, ngoài dán giấy, đặt trên một chiếc bè tre hoặc bè chuối. Thuyền cũng được trang trí thêm mái che, cờ phướn và có số hiệu 61F cùng năm cúng tế. Ví dụ, năm cúng là năm 2013 thì số hiệu trên thuyền sẽ là 61F – 2013. Trước đây, lễ Tổng ôn không phải do Ban Quý tế đình đứng ra lo liệu, đảm trách mà thường phải mời thầy pháp về làm lễ thì thầy pháp sẽ có trách nhiệm làm luôn cả thuyền Tổng ôn. Sau này công việc đó Ban quý tế đình thường giao cho một trường khéo tay đảm trách. Ông sẽ làm nhiệm vụ đó khá nhiều năm trước khi giao lại cho người khác vì lý do sức khỏe. Làm thuyền Tổng ôn cũng có áp lực vì đây là phương tiện chuyên chở ôn hoàng dịch lệ, chuyên chở những điều xui rủi, không may mắn nên chiếc thuyền phải được làm thật chắc chắn, có kết cấu cân bằng để có thể tải được lượng thức cúng trên mặt thuyền, đồng thời đưa nó trôi nhanh trên sông, càng xa bờ càng tốt. Năm nào mà thuyền trôi không mau hoặc tệ hơn nữa là bị lật ngay khi vừa thả xuống nước thì đó là điềm rủi, dự báo sự không may mắn trong năm mới.

Về đồ bài trí trên thuyền Tổng ôn có sự khác nhau mang tính chất vùng. Ở những vùng cách khá xa sông nước thức cúng thường là vàng, áo, nỏ, gạo, muối, trầu cau, hình nhân thế mạng... Còn ở những vùng sông nước như xã Bạch Đằng, thị trấn Uyên Hưng, xã Thạnh Phước, xã Tân Hội... thuộc thị xã Tân Uyên nơi đời sống, sinh hoạt hàng ngày

và kinh tế của họ gắn liền với dòng sông Đồng Nai thì ngoài những lễ vật trên còn có thêm nhiều loại khác nữa. Đó là bộ nôi, niêu, dao, thớt, củi, 2 bộ bài, 5 hình nhân thể mạng, 1 khẩu súng... Đặc biệt, những đồ vật trên không phải là đồ mã mà hoàn toàn là đồ thật tuy có kích thước nhỏ hơn rất nhiều. Đó là đồ thể đại diện cho một gia đình, phản ánh cuộc sống trên sông nước của cộng đồng dân cư nơi đây.

Diễn tiến của lễ gồm hai phần chính là Khao ôn và Tổng ôn – đưa khách. Chính ở phần nghi lễ này ở Bình Dương hiện diễn ra ba cách thực hiện thể hiện quá trình giản lược của nghi lễ này.

Đây đủ và gần với cách cúng trước đây nhất là lễ Tổng ôn diễn ra tại ấp Tân Long, xã Bạch Đằng, thị xã Tân Uyên. Mặc dù không còn thầy pháp đứng chủ lễ, thay vào đó là thầy chùa nhưng quy cách cúng hầu như được bảo lưu nguyên vẹn. Không như những nơi khác, lễ Tổng ôn thường được tổ chức chung vào lễ Kỳ yên của đình làng, lễ Tổng ôn ở đây được tổ chức vào ngày 19/3 hàng năm và nơi tổ chức chính tuy vẫn ở đình nhưng có thêm đi nghinh ở đoạn đường chính trong ấp. Sáng ngày 19/3, thầy chùa cùng Ban Quý tế đình khăn áo chỉnh tề làm lễ ra mắt, trình bày lý do buổi lễ trước thần Thành Hoàng làng. Trước đó vài ngày, trong đình, ngoài sân đã được quét tước dọn dẹp, các hương án trong đình cũng được trưng hoa quả, thắp đèn nến sáng trưng. Sau lễ ra mắt, thầy chùa cùng Ban Quý tế đi tới thềm bài trán bia - tấm bia phân chia ranh giới giữa ấp Tân Long và các khu vực khác tại hai khu vực tính theo trục đường chính. Tại đây, mọi người bày bàn hương án, trên đặt lễ vật gồm hương, đăng, trà, quả... thầy chùa làm lễ thỉnh ôn hoàng, dịch lệ trong ấp về đình để khao. Sau khi làm lễ xong ở hai địa điểm đánh dấu điểm khởi đầu, điểm kết thúc địa bàn ấp (tính theo trục đường chính), đoàn rước mới quay về đình bắt đầu lễ khao.

Lễ Tổng ôn diễn ra rất long trọng, có tế theo đúng nghi thức cúng tại đình. Bà con trong làng, nhất là những gia đình có người không may tử nạn trên sông kéo tới thắp hương, cầu cho những người “khuất mặt khuất mày” đừng gây ốm đau, dịch bệnh, cầu bình an cho gia đình. Cũng như cúng Thành Hoàng tại đình, lễ vật là heo sống nguyên con. Sau lễ tế, người ta đặt nguyên một đầu heo sống lên thuyền Tổng ôn cùng với các lễ vật khác để tống xuống sông. Đoàn người tống ôn khá đông gồm thầy chùa, thành viên Ban quý tế, đội kèn trống, thanh niên khiêng thuyền và rất đông người làng, trẻ con cùng nhau đi tống tiễn. Sau khi thuyền Tổng ôn đã trôi xa, đoàn rước mới quay về, ra heo nấu nướng để “khao làng”.

Ở hình thức tổ chức thứ hai, quá trình giản lược thể hiện rõ nhất ở điểm lễ Tổng ôn không được tổ chức thành lễ riêng biệt nữa mà được thực hiện luôn trong dịp Kỳ yên tại đình. Nghi lễ do thầy pháp điều khiển và cũng gồm hai bước cơ bản gồm Khao ôn và Tổng ôn đưa khách. Ở hình thức tổ chức này tiêu biểu là nghi lễ diễn ra tại đình thần Dĩ An, P. Dĩ An, thị xã Dĩ An.

Lễ Tổng ôn được thực hiện sau cùng, sau lễ An/Đưa sắc. Bàn khao ôn được đặt ngay giữa sân đình, phía trước là chiếc thuyền Tổng ôn, phía sau trái một chiếc chiếu là

nơi thầy pháp tụng cúng. Lễ vật khao ôn thường gồm một con cá lóc nướng, gà luộc, rau (lang) luộc, mắm sặc, canh, com, bình bông, hoa trái... Thầy pháp sẽ thực hiện các nghi thức tụng các bài chú đuổi quỷ, tụng kinh cầu an, làm phép xua đuổi tà ma, ôn thần dịch lệ. Nghi thức tụng niệm diễn ra trong khoảng 1 tiếng, trong khi đó ông trưởng Ban nghi lễ thay mặt cho cả làng, đội văn sớ quỳ phía sau. Thầy pháp được mời tới cúng gồm hai thầy đã có kinh nghiệm rất nhiều năm trong các khoa cúng, hai thầy cũng là những thầy cúng hiếm hoi có thể đọc thông viết thạo chữ Hán vì vậy văn cúng của các thầy cũng được tụng bằng chữ Hán. Sau khi tụng niệm xong, thầy pháp lấy bản văn sớ trên đầu ông trưởng ban nghi lễ xuống, đọc rồi đốt. Lúc này, đồ ăn thức cúng trên bàn khao ôn được trút hết lên thuyền, thầy pháp đốt ba nén nhang thư trên thuyền, miệng đọc chú và khấn. Nội dung khấn đại loại ôn hoàng đã được khao lễ giờ đây hãy vui vẻ đi nơi khác, không được quấy phá dân làng không là sẽ bị trừng trị. Khấn xong ông bỏ luôn ba nén nhang vào trong thuyền để người trong đình đưa thuyền đi. Đưa thuyền đi không có đoàn tống tiễn mà chỉ có hai thanh niên và vì sông ở khá xa đình nên thay vì đi bộ người ta sẽ chờ bằng xe máy. Khi xe máy bắt đầu chạy, mọi người đang có mặt hò reo vang dội, một số thanh niên vừa hò hét, vừa chạy theo xe cho tới khi xe chạy ra khỏi cồng.

Hình thức thứ ba, hình thức đơn giản nhất là Lễ tổng ôn cũng không được tổ chức vào một ngày riêng mà tổ chức chung trong dịp Kỳ yên tại đình và người thực hiện nghi thức không phải là thầy pháp mà thường là ông trưởng ban nghi lễ tại đình. Diễn tiến của nghi thức cũng gồm hai phần chính là Khao ôn và Tổng ôn – đưa khách. Bàn khao ôn được đặt tại sân đình, phía trước là thuyền Tổng ôn. Lễ vật ở đây thường là đồ mặn, nhưng cũng có một số nơi cúng đồ chay: xôi, chè, bánh kẹo... Lễ tổng ôn bắt đầu sau ba hồi chiêng trống khởi dài. Một số vị bô lão, đại biểu các đoàn thể trong xã và dân làng cùng tham gia cuộc lễ. Một ông trong ban trị sự đình sau khi thắp hương ở bát nhang trước thuyền tổng ôn sẽ khấn bài khấn tổng ôn. Lời khấn đại để nói ôn hoàng dịch lệ sau khi đã được khao thưởng xin đừng quấy phá xóm làng, điều dữ xua đi, điềm lành mang tới. Nghi thức, lễ tiết ở thuyền tổng ôn cũng dâng đủ ba tuần: một tuần hương, tuần rượu, tuần trà. Sau khi nghi thức cúng kết thúc, thức cúng được phân phát cho trẻ con trong làng, thuyền Tổng ôn được một đoàn người gồm một vài người trong dàn nhạc, ông chủ lễ, một vài người khiêng thuyền và rất đông trẻ con đi theo. Xuống tới bờ sông, thuyền tổng ôn được đẩy ra xa bờ một cách nhanh chóng. Chiêng trống nổi lên, trẻ con hò reo vang dội, một tốp thanh niên khác ùa xuống nước tranh nhau lễ vật trên thuyền. Con thuyền chìm dần rồi mất dạng trên sông, mang theo ý niệm về những điều xui xẻo trong năm, mọi người kéo nhau ra về trong niềm hân hoan, vui vẻ.

Dù có sự khác nhau trong cách tổ chức nhưng ý nghĩa cuối cùng mà Lễ Tổng ôn mang lại cũng là ý nghĩa nguyên thủy khi nghi thức này được hình thành đó là ước vọng về một cuộc sống bình an, hạnh phúc, không bị tai ương, dịch bệnh, điều xấu mang đi, điềm lành mang lại. Lễ Tổng ôn cùng với nhiều lễ hội khác trong năm góp phần đáp ứng nhu cầu tâm linh và làm phong phú thêm kho tàng sinh hoạt văn hóa cộng đồng của cư dân Bình Dương nói riêng, của người Việt nói chung.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- Nguyễn Xuân Hương, “*Lễ Tống ôn của cư dân ven biển Quảng Nam và Đà Nẵng*”, tạp chí văn hóa dân gian, số 6/2007.
- Tư liệu điền dã cá nhân